

literary and musical folklore with the aim of developing in students a sense of patriotism, love for the Motherland and native language are proved.

Key words: public education, Ekaterinoslav Gubernia, the public school, Ukrainian school, folk(public) reading, pedagogical society "Prosvita".

Стаття надійшла до редакції 18.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Омельченко С. О.

УДК 378.01

Л. Ц. Ваховський

ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі досить розповсюдженими є песимістичні настрої щодо майбутнього університетської освіти. Це пов'язано з тим, що університет як соціальний інститут опинився в принципово новій політичній, соціальній та інформаційній ситуації й виявився неспроможним у повній мірі враховувати її специфіку й адекватно реагувати на зміну соціального замовлення на вищу освіту. Деякі дослідники (Р. Барнетт, Б. Рідінгс та ін.) почали навіть говорити про смерть західного університету, підкреслюючи, що його традиційний устрій не відповідає завданням, які постають перед суспільством сьогодні.

В умовах стрімких і непередбачуваних соціальних трансформацій надзвичайно важко провести успішне реформування університетської освіти, оскільки реформаторські заходи, як правило, не змінюють її сутності й базових принципів. Сьогодні потрібна не просто «косметична модернізація» вищої школи, а переосмислення й корекції самої ідеї університету, приведення її у відповідність з рівнем розвитку науки й сучасними суспільними практиками.

Проблеми історії університетської освіти, перспективи її розвитку на сучасному етапі широко представлені в філософській, соціологічній, педагогічній літературі (Ю. Андреев, В. Бакіров, О. Демченко, М. Зубрицька, Є. Колеснікова, А. Кришко, Н. Кузьменко, О. Огієнко, Л. Панченко, А. Ржевська та ін.). Дослідники звертають увагу на те, що сьогодні існує гостра потреба в переосмисленні місії, цілей і завдань університетської освіти. Акцент робиться на тому, що сучасний університет стоїть перед дилемою: перетворитись в умовах глобалізації на «транснаціональну корпорацію» чи залишатись «охоронцем національної культури» й освітніх традицій.

На наш погляд, ідея університету й шляхи її вдосконалення обговорюються переважно представниками таких наукових галузей, як філософія освіти, соціологія освіти, тоді як вчені-педагоги зосереджуються на дослідженні суто практичних питань (зміст університетської освіти, технології навчання у вищій школі тощо). Це призводить до певної ізоляції філософського й соціологічного дискурсу стосовно університетської освіти від педагогічної теорії й практики.

Мета статті – виявити особливості розвитку ідеї класичного університету і показати її вплив на організаційно-педагогічні засади сучасної університетської освіти.

Як відомо, модель класичного університету була обґрунтована німецьким філологом, філософом, педагогом Вільгельмом фон Гумбольдтом (1767–1835), з ініціативи якого у 1810 р. було засновано Берлінський університет. Основними принципами, на яких ґрунтується діяльність університету, на думку В. Гумбольдта, повинні бути такі: свобода викладання та навчання; єдність викладання та дослідження.

Свобода викладання для викладачів означає можливість самостійно формувати зміст навчальних курсів, свобода навчання для студентів – вільно обирати дисципліни для вивчення, а також відсутність обов'язкових для вивчення предметів чи фіксованого для всіх навчального плану.

Єдність дослідження та викладання передбачає необхідність не просто викладати «готову» науку, але й збільшувати наукові знання, тобто ставитись до науки «як до нерозв'язаної проблеми» й брати участь разом із студентами в наукових дослідженнях. В. Гумбольдт вважав, що лише за такої умови може бути вирішене важливе для університету завдання – «поєднати в собі об'єктивну науку з суб'єктивною освітою» [2, с. 25].

Словосполучення «ідея університету», «місія університету» широко використовувалось видатними європейськими вченими й діячами освіти в XIX та XX століттях, які намагались знайти шляхи вдосконалення університетської освіти. У зв'язку з цим доречно звернутись до роботи відомого англійського теолога, педагога Джона Генрі Ньюмена (Newman, John Henry) (1801 – 1890) «Ідея університету» («The Idea of a University») (1858), в якій було обґрунтовано оригінальну модель так званого «ліберального університету».

Перш за все, заслуговує на увагу думка Дж. Ньюмена про те, що всі університети час від часу потребують вдосконалення для того, щоб привести їх у відповідність з новими вимогами, зумовленими соціальними змінами. Проте на відміну від свого сучасника В. Гумбольдта, який говорив про «націєтворчу місію» університету, англійський педагог вважав, що місія ліберального університету, полягає в тому, щоб стверджувати єдність людства. Для її реалізації університет повинен сконцентруватись на формуванні особистості джентльмена. «Університет, – писав він, – є Альма Матер, яка знає кожну дитину

окремо, а не ливарний цех, монетний двір і не штампувальна майстерня» [4, с. 130].

По-іншому, ніж В. Гумбольдт, Дж. Ньюмен вирішував питання про співвідношення викладання й наукового дослідження. На його думку, університет є місцем викладання універсального знання і його мета не духовна, а інтелектуальна, яка полягає в розповсюдженні й просуванні знання, а не в додатку його. Педагог був упевнений, що досліджувати й навчати – різні завдання, які передбачають різні таланти, і той, хто кожного дня ділиться своїми знаннями, навряд чи буде мати час і сили, щоб відкривати щось нове [Там же, с. 10–13].

У першій половині ХХ століття до обговорення проблем університетської освіти залучилися відомі європейські вчені.

У 1930 році видатний іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955) опублікував роботу «Місія університету» (1930), в якій висловив своє бачення майбутнього університетської освіти. Зауважимо, що філософ жив і творив у надзвичайно складний і суперечливий час – час масових рухів, революцій, фашистських і тоталітарних режимів, а також, як зазначав М. Гусаковський, боротьби двох Іспаній – традиційної, консервативної і ліберальної, європейської [5, с. 8]. Це, безумовно, позначилось на його філософії й поглядах на університет.

Логіка міркувань іспанського філософа щодо місії університету така. Він вважав, що вища освіта, яку отримують в університеті, включає: а) навчання інтелектуальним професіям (підготовка фахівців); б) наукове дослідження й підготовку майбутніх дослідників. Поєднання цих двох різних практик в університеті є дивним, оскільки професійна освіта є можливою для всіх, а дослідницька діяльність можлива для меншості з тієї причини, що науковий талант зустрічається надзвичайно рідко. Проте залишається ще одне невирішене питання: чи не є університетська освіта чимсь більшим, ніж професіоналізація й дослідження? Ортега-і-Гассет ствердно відповідає на це запитання й указує, що студенти вивчають ще дисципліни загального характеру (філософію, історію тощо), які формують його «загальну культуру» [5, с. 30–31]. Оцей залишок, на думку філософа, є найважливішим і саме з ним пов'язана місія університету, яка формулюється ним так: викладання культури або системи життєвих ідей, яку має в розпорядженні час [Там же, с. 34]. Як бачимо, Ортега-і-Гассет вважав, що університет повинен, перш за все, інтегрувати студента в сучасну йому культуру – це і є первинна і центральна місія університету.

Іспанський філософ не підтримував положення В. Гумбольдта про єдність викладання й дослідження в університеті, проте його погляди на цю проблему відрізнялись від позиції Дж. Ньюмена, який по суті заперечував можливість для університетських викладачів займатись науковими дослідженнями. Ортега-і-Гассет наполягав на необхідності розділення професій викладача і дослідника, тому що, як правило, дослідники, часто, є не дуже добрими викладачами і розглядають

викладання як марнування часу, яке можна було б присвятити науковим дослідженням. З іншого боку, хороші викладачі далеко не завжди є хорошими вченими. Є люди, які поєднують в собі як дослідника, так і викладача, але їх мізерно малий відсоток.

Видатний німецький філософ-екзистенціаліст Карл Ясперс (1883-1969) також зробив певний внесок в дослідження цієї проблеми в роботі «Ідея університету», яку він вперше опублікував у 1923-му, а вдруге – в 1945 році. Сам автор підкреслював, що книга 1945 року, не є другим виданням, а повинна сприйматись як принципово нова робота.

Перш за все, зазначимо, що К. Ясперс говорить про відродження духу університету, який 12 років морально знищувався в гітлерівській Німеччині. Однак це не означає, що в книзі йдеться лише про університетські традиції й не розглядаються нові проблеми університетської освіти. На нашу думку, К. Ясперс лише спирається на традиції, критично осмислює історичний досвід і робить спробу дати новий імпульс ідеї університету, враховуючи тогочасний соціокультурний контекст.

Німецький філософ, перш за все, зробив акцент на тому, що університет як особлива школа, не зважаючи джерела фінансування (фонди, держава), повинен завжди зберігати свій власний незалежний спосіб життя. Це означає, що він повинен навчати істині, незалежно від бажань і приписів, які могли б обмежити його ззовні або зсередини. При цьому студенти повинні мати «свободу вчення», а професори «свободу викладання» (про це також говорим В. Гумбольдт) [8, с. 36].

Завдання університету, вважав німецький філософ, полягає в пошуку істини співтовариством дослідників (університетських викладачів) і студентів. Тому професори повинні не тільки викладати, а навчити студентів брати участь в дослідженнях і, таким чином, формувати науковий спосіб мислення, що буде визначати їх життя. Поєднання навчання й наукової роботи за К. Ясперсом є пошуком і передачею істини «науковим способом» [Там же, с. 37–38].

Міркування К. Ясперса щодо університету збігаються з поглядами В. Гумбольдта, проте наголос на «незалежному способі життя» був зроблений ним під впливом подій у Німеччині в 30-х – першій половині 40-х років.

У 90-х роках ХХ століття проблеми подальшого розвитку вищої школи активно вивчала Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури – ЮНЕСКО, яка в 1995 році видала програмний документ «Реформа і розвиток вищої освіти», а в жовтні 1998 року провела в Парижі Всесвітню конференцію з вищої освіти, яка розробила глобальний план дій з поглиблення реформи вищої освіти.

Цей науковий форум, в якому брали участь понад 4200 вчених з усіх частин світу, прийняв «Всесвітню декларацію про вищу освіту для ХХІ століття: підходи і практичні заходи», в якій було обґрунтовано нові підходи до вищої освіти. Найбільш важливими з них було визначено:

забезпечення справедливості доступу до вищої освіти; розширення участі і підвищення ролі жінок; просування знань шляхом проведення наукових досліджень в областях природних і гуманітарних наук та мистецтва, поширення їх результатів; забезпечення адекватності вищої освіти (спроможність відповідати очікуванням суспільства); зміцнення співробітництва зі світом праці; диверсифікація моделей вищої освіти, форм і критеріїв набору; новаторські підходи в сфері освіти: критичне мислення і творчість [1, с. 33].

Підсилення уваги міжнародних організацій і, перш за все, ЮНЕСКО до вищої освіти зумовлювалось низкою чинників, найбільш важливими з яких були набуття вищою школою масового характеру, розповсюдження інформаційних технологій, глобалізація. У цих умовах, на думку багатьох дослідників, виникла «криза ідентичності університету» й потреба в корегуванні його цілі й завдань.

Значний вплив на осмислення ідеї університету, його призначення в нових умовах справляє особлива «інтелектуальна течія», новий «спосіб мислення», який сформувався в останній чверті ХХ століття і отримав назву постмодернізм. Основні характеристики постмодернізму як стану суспільства, світоглядного й методологічного проекту, його принципові відмінності від попередньої соціокультурної матриці – модернізму були розглянуті нами раніше (див.: Ваховський Л.Ц. Постмодернізм і сучасна освіта // *Pedagogika* 2015, t. XXIV, s. 15–23).

Постмодернізм, як зазначав один з його теоретиків Ж.-Ф. Ліотар, пов'язаний, перш за все, зі зміною статусу знання в суспільстві. У другій половині ХХ століття знання як вид дискурсу стало залежати від технологічних змін і, перш за все, від «інформаційних машин». Це кардинально вплинуло на практику його розповсюдження, і старий принцип, при якому отримання знання невіддільно від формування особистості, став застарілим і виходить із вжитку. Відношення між «постачальниками» й «користувачами» знання, тобто між викладачами й студентами прагне перейняти форму відношення між виробником і споживачем, тобто набути вартісну форму. Знання виробляється й буде вироблятись для того, щоб бути проданим, а споживається й буде споживатись для того, щоб набути вартість у новому продукті [3, с. 16–17].

Як бачимо, в ситуації постмодерну освіта взагалі й, перш за все, університетська освіта перетворюється в ринок освітніх послуг, що призводить до її комерціалізації. Підпорядкування науки й освіти законам ринкової економіки, на думку теоретиків постмодернізму, призводить до деградації класичного університету й навіть до його загибелі, оскільки деформує духовне виробництво, вихолощує його зміст і нав'язує йому чужі завдання і функції. Маркетизація науки й освіти є невідворотним процесом, якому неможливо протистояти. До нього треба пристосуватись, або, як зазначав Б. Рідінгс, навчитись «жити на руїнах університету» [6, с. 269].

О. Строгецька звернула увагу на те, що М. Фуко виділяв три основні когнітивні матриці отримання інформації: міра, або вимір (античність), опитування, або дізнання (середні віки), огляд, або обстеження (Новий час). Кожна з цих матриць до її прямого епістемологічного функціонування входила в структуру регуляції спільноти. Сучасному етапу розвитку суспільства відповідає матрична структура, яку можна визначити як «замовлення». Її основний принцип полягає в конструюванні характеристик об'єкта відповідно до потреб замовника. Домінування цієї когнітивно-телеологічної матриці обумовлює неможливість автономії сучасного університету, оскільки держава, гарантуючи університетам захист від бізнесу, жорстко детермінує їх функціонування і розвиток, і навпаки, бізнес, допомагаючи університетам позбутися опіки держави, диктує свої умови існування [7, с. 75–76].

Деякі фахівці вважають, що університет як бізнес-проект має свої переваги, оскільки сприяє гуманізації вищої освіти, надаючи «замовнику» свободу вибору. Треба тільки змінити підходи до конструювання змісту освіти, забезпечити «діалогічне спілкування» викладача і студента в процесі навчання, надати навчальному процесу максимально індивідуалізований характер.

Цілком очевидно, що комерціалізація, яка стимулює утилітарність, є однією з найбільш складних проблем сучасної університетської освіти, бо вступає в протиріччя з її основною ознакою – фундаментальністю. З'являється новий тип університету, який називають «підприємницьким» (Б. Кларк), або «прагматичним» (Г. Каррьє), функція якого – не пошук істини, а створення необхідних для суспільства освітніх і наукових «продуктів».

Ще однією важливою проблемою сучасного університету, який традиційно готував інтелектуальну еліту, слід вважати, як уже підкреслювалось, масовий характер вищої освіти. Умовно початок цього процесу можна пов'язати з обґрунтуванням принципу егалітаризму, який був сформульований у 1963 році головою комітету з вищої освіти Великобританії Л. Роббінсом. У своїй доповіді він стверджував, що вища освіта повинна бути доступна всім, хто має необхідні здібності й знання й хоче її отримати. Як, зазначалось раніше, на початку 90-х років ХХ століття ЮНЕСКО також одним із пріоритетних завдань розвитку вищої школи визначив забезпечення справедливості доступу до вищої освіти, тобто можливості вступу до вищого навчального закладу кожній людині, не залежно від її раси, віросповідання, статі, соціального статусу.

Розширення доступу до вищої освіти й набуття нею масового характеру має не лише соціальні, а й суто академічні наслідки. В цих умовах знижуються вимоги при наборі студентів, змінюються підходи до відбору навчального матеріалу, вибору форм і методів викладання, що, безумовно, позначається на якості вищої освіти. Часто студентам, які виховувались на зразках масової культури, замість кропіткої й вдумливої

навчальної роботи, пропонується освітній процес, побудований за лекалами розважальних телепередач.

Ще одним негативним наслідком тенденції до масового характеру вищої освіти є поява значної кількості вищих навчальних закладів з слабкою матеріально-технічною базою, низькою кваліфікацією викладачів, низькою мотивацією студентів тощо. Подібні заклади освіти спроможні лише «імітувати» вищу освіту, знаходячи, на жаль, достатню кількість молодих людей, які погоджуються на таку імітацію. При цьому престижні університети, які займають вищі місця в світових рейтингах, орієнтуються на абітурієнтів з високим рівнем підготовки і з високою мотивацією, і саме вони продовжують формувати еліту.

Таким чином, ідея класичного університету на різних історичних етапах переосмислювалась і зазнавала певної корекції. Проте деякі положення й принципи університетської освіти залишались незмінними: фундаментальність, поєднання навчання з науковими дослідженнями, автономність. На сучасному етапі в умовах глобалізації й постмодерністського світосприйняття проявились нові характеристики вищої освіти, які вступають у протиріччя з ідеєю класичного університету. Найбільш важливими з них є комерціалізація університетської освіти й підсилення її утилітарного характеру, зростання залежності університетів від держави та бізнес-структур, масовий характер університетської освіти і зниження її якості. В цих умовах потрібні виважені й ефективні реформаторські заходи, які сприятимуть збереженню університетів як соціальних інститутів й забезпечать подолання протиріч, що виникають у сучасному мінливому світі.

Список використаної літератури

- 1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры** (Принята на Всемирной конференции ЮНЕСКО «Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры» (Париж, 5-9 октября 1998 г.) // Альма Матер (Вестник высшей школы). – 1999. – № 3. – С. 29–35.
- 2. Гумбольдт В.** Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / Вільгельм фон Гумбольдт // Ідея університету. Антологія. – Львів : Літопис, 2002.
- 3. Лиотар Ж.-Ф.** Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – СПб. : Алтейя, 1998. – 160 с.
- 4. Ньюмен Дж. Г.** Идея университета / Дж. Г. Ньюмен; пер. с англ. С. Б. Бенедиктова; под общей ред. М. А. Гусаковского. – Минск : БГУ, 2006. – 208 с.
- 5. Ортега-и-Гассет Х.** Миссия университета / Ортега-и-Гассет Х.; пер. с исп. М. Н. Голубевой; ред. перевода А. М. Корбут; под общ. ред. М. А. Гусаковского. – Мн. : БГУ, 2005. – 104 с.
- 6. Ридингс Б.** Университет в руинах [Текст] / пер. с англ. А. М. Корбута. – М. : Изд. дом гос. ун-та. – Высшей школы экономики, 2010. – 304 с.
- 7. Строецкая Е. В.** Идея и миссия современного университета /

Е. В. Строгеекая // Вопросы образования. – 2010. – № 4. – С. 67–81.
8. Ясперс К. Идея университета / Карл Ясперс; пер. с нем. Т. В. Тягуновой; под общей ред. М. А. Гусаковского. – Минск : БГУ, 2006. – 159 с.

Ваховський Л. Ц. Ідея університету: ретроспективний аналіз і сучасні проблеми

У статті розглянуто особливості обґрунтування ідеї університету видатними європейськими мислителями XIX-XX століть В. Гумбольтом, Дж. Ньюменом, Х. Ортегою-і-Гассетом, К. Ясперсом. Доведено, що найбільш важливими характеристиками класичного університету, на яких робився акцент у різні історичні періоди, були єдність викладання й наукових досліджень, автономність та свобода навчання й викладання, фундаментальність освіти.

Звертається увага на те, що на сучасному етапі в умовах глобалізації й поширення постмодерністського світосприйняття виникають труднощі й проблеми в розвитку університетської освіти, пов'язані, перш за все, зі зміною статусу знання в суспільстві. Це призвело до комерціалізації освіти, перетворення її в ринок освітніх послуг, сприяло підсиленню утилітарності навчання й наукової діяльності університетів, зумовлювало тенденцію до набуття університетською освітою масового характеру.

Ключові слова: ідея університету, місія університету, автономність, єдність викладання й дослідження, постмодерн.

Ваховский Л. Ц. Идея университета: ретроспективный анализ и современные проблемы

В статье рассмотрены особенности обоснования идеи университета выдающимися европейскими мыслителями XIX-XX веков В. Гумбольтом, Дж. Ньюменом, Х. Ортегой-и-Гассетом, К. Ясперсом. Доказано, что наиболее важными характеристиками классического университета, на которых делался акцент в разные исторические периоды, были единство преподавания и научных исследований, автономность и свобода обучения и преподавания, фундаментальность образования.

Обращается внимание на то, что на современном этапе в условиях глобализации и распространения постмодернистского мировосприятия возникают трудности и проблемы в развитии университетского образования, связанные, прежде всего, с изменением статуса знания в обществе. Это привело к коммерциализации образования, превращению его в рынок образовательных услуг, способствовало усилению утилитарности обучения и научной деятельности университетов, обусловило тенденцию к массовому характеру университетского образования.

Ключевые слова: идея университета, миссия университета, автономность, единство преподавания и исследования, постмодерн.

Vakhovskiy L. The Idea of University: Retrospective Analysis and Contemporary Problems

The article deals with the peculiarities of grounding the idea of the university by such outstanding European thinkers of the XIX-XX centuries as V. Humboldt, J. Newman, H. Ortega y Gasset, K. Jaspers. It is proved that the most important characteristics of the classical university, which were emphasized in different historical periods, were the unity of teaching and scientific research, autonomy and freedom of education and teaching, and the fundamental nature of education.

Attention is drawn to the fact that at the present stage, in the context of globalization and the dissemination of the postmodern worldview, difficulties and problems in the development of university education arise and they are primarily related to the change in the status of knowledge in society. This led to the commercialization of education, its transformation into the market of educational services, helped to increase the utility of teaching and scientific activity of universities, caused a tendency toward the mass character of university education.

Key words: the idea of university, university mission, autonomy, unity of teaching and research, postmodern.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 371.125.8:364.6

І. М. Веретенко

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
У ПЕРІОД 1991 – 2005 РОКИ**

З проголошенням незалежності України навчально-виховний процес мав стати вільним від втручання політичних партій, громадських та релігійних організацій. Країна стала на шлях демократичних перетворювань, але економічна ситуація дедалі ускладнювалась, що призвело до наростання соціальних, духовних проблем, які негативно відобразились на вихованні дітей у родинах, а це в свою чергу сприяло деструктивній поведінці дітей та учнівської молоді.

Питанням збереження та зміцнення здоров'я учнів у період 1991-2005 роки переймалися науковці В. Горашук, С. Омельченко, В. Оржеховська, О. Вакуленко, Л. Габора, С. Кириленко, В. Шкуркіна та інші.